

EGY RENDBEN ÉLETRAJZ

(Romsics Ignác: Gróf Bethlen István politikai pályája 1901 – 1921

Magvető Kiadó, Budapest, 1987. 305.p.)

„A rehabilitációk időszaka”; lehetséges, hogy a magyar történettudomány néhány évtized múlva így fog visszaemlékezni jelenkori önmagára. Az is nagy valószínűséggel megjósolható, hogy ha művekkel kell alátámasztania ezt a véleményt, Romsics Ignác 1987-ben megjelent könyve a sokat idézett példák között fog majd szerepelni.

A könyv ugyanis két szálon is egy rehabilitációs folyamatba illeszkedik. Az egyik a két világháború közötti magyar történelem tárgyilagosabb, ideológiai-politikai szempontoktól mentesebb megítélésében nyilvánul meg. Az ellenforradalmi korszak megítélésében sokáig a különösen egyoldalú, pejoratív jelleg dominált – gondoljunk csak a korszakot reprezentáló Horthy névéhez kapcsolt fasiszta jelzőre. Ennek a viszonyulásnak a legfőbb oka az lehetett, hogy az időszak közismert negatív jellemvonásai mellett rendelkezett azzal a járulékos tulajdonsággal is, hogy az 1945 utáni, de különösen az 1948 utáni új társadalmi, politikai, ideológiai berendezkedés épp a vele való szembenállásban határozta meg önmagát. Árnyaltabb kép kialakítására csak a 70-es évek elejétől nyílt mód, párhuzamosan azzal, hogy a fasiszmus-probléma tudományosabb megközelítései korszerűbb vizsgálati szempontok és módszerek kialakításával Vajda Mihály, Lackó Miklós, Ormos Mária és Berend T. Iván révén a magyar tudományosságban is megjelentek. Ennek az objektívebb korszakképnek a kialakításához a szerző korábbi műveivel jelentősen hozzájárult, mostani könyve tehát nemcsak témája, de frója miatt is figyelmet érdemel.

A másik szempont, ami miatt figyelemreméltó Romsics legutóbbi vállalkozása, az könyvének műfaja. Azok, akik figyelemmel kísérték a magyar historiográfia legújabb fejleményeit, észlelhették, hogy a korábban méltánytalanul háttérbe szorult műfaj, a történeti életrajz régi jogaiba való visszahelyezése zajlik manapság. Ennek – a már sorozatokban jelentkező – műfaji reneszánsznak az egyik legújabb eredménye Romsics műve, amely egyben az 1945 utáni magyar történetírás első Bethlen-monográfiája.

Bár a mű jelentőségét témája, hiánypótló jellege adja, a legnagyobb, de egyben legvitathatóbb novumát viszont a téma kezelése. Romsics tematikai önkorlátozásáról van szó, amely nem formális jellegű – így nem is lenne értelme annak, hogy a dolgozatot épp Bethlen miniszterelnöksége előtt zárja le – hanem írói szándékának, történetész látásmódjának lényegéből ered. Nem hagyományos életrajzot tartunk tehát a kezünkben, hanem a klasszikus biográfiák első, rövid fejezeteinek más szemléletmóddal megírt kibővített változatát. A hagyományos életrajzokra jellemző egy általánosan elfogadott szelektív szemléletmód. A történetíró hőse életéből kiemeli azokat a momentumokat, amelyek az életpálya egészének megértéséhez elengedhetetlennek tart, és elhanyagolja azokat, amelyek ebből a szempontból nem bírnak jelentőséggel. E szemléletmód szerint a Bethlenhez hasonló kulcsfontosságú politikus személyiségek életének és pályájának egyes szakaszai a kortársak és az utókor által a korábbi vagy későbbi kulcsszerep felől ítéltetnek meg; a politikai pálya egészének vizsgálata és értékelése e köré a kulcsszerep köré szerveződik. Bethlennek az ország élén álló államférfi szerepét osztotta ki a sorsa, pályájának csúcsa – a kulcsszerep – tehát 10 éves miniszterelnöksége volt. Életének és politikai pályájának más szakaszai „csak” mint ez előtti és ez utániak („út a hatalomhoz” „a hatalmon kívül”, ahogy a politikusportrék meglehetősen közhelyes fejezetcímei jelölik ezeket az éveket) számíthatnak a történetész figyelmére.

Romsics, úgy tűnik, ezzel a szelektív szemléletmóddal szakít, amikor a könyv Bevezetőjében ezt írja: „...pályakezdetése, politikai működésének 1918 őszéig terjedő nagy, de egységes szakasza s végül az 1918 és 1921 közötti időszak, az új feltételekhez való alkalmazkodás éve – amelyek egyébként az egész életpályán belül legkevésbé ismertek – önmagukban véve is fontosak és érdekesek, s mint ilyenek különálló vizsgálat tárgyává tehetők, sőt teendők.”

Természetesen Romsics nem azért jó történész, hogy ne tudja: a szakítás nem lehet végletes, a politikai pályakép ezen szakasza azért fontos elsősorban, mert Bethlen később miniszterelnök lesz. Így a szerző nem mond le, nem mondhat le arról a feladatról, hogy bemutassa, melyek azok az eszmei pillérek, konstans politikai nézetek, politikusi tulajdonságok, amelyek Bethlent később alkalmassá teszik majd egy ország vezetésére.

Ezek közül az egyik legfontosabbat, Bethlen István alkalmazkodóképességét és politikusi rugalmasságát a szerző kitűnően emeli ki művében. Számomra az 1918 és 1921 közötti pályaszakasz bemutatása – amellet, hogy az eddigi legteljesebb forrásanyagot felhasználó legrészletesebb kép a gróf politikai pályáján belül is nagyfontosságú éveiről – amiatt is a mű legjobb részének számít, mert túlmutatva önmaga szűkebb témáján az egyik legfontosabb politikusi viselkedésforma; az alkalmazkodás módszertani vizsgálataként is olvasható.

Azzal viszont, hogy a szerző lemond a történelmi szelektivitásról és a politikai pálya csúcsát központba helyező szemléletmódról, nem könnyítette meg önmaga dolgát. Hiszen, ha nem Bethlen későbbi életpályája az a vonatkoztatási pont, amelyhez képest jelentőséggel bírnak a korai évek, akkor mely(ek) az(ok) a Bethlen pályáján kívüli nézőpont(ok), a mely(ek) miatt az első pályaszakasz önmagában véve is fontossággal bír? A műből nem kapunk választ, és ebből szükségszerűen következik, hogy a könyv nagyrésze egy perszonális, kizárólag Bethlen-központú történetmondással válik. Úgy tűnik, Romsics túl sokat markolt, mert miközben hatalmas forrásbázis alapján szinte napról napra rekonstruálódnak a szemünk előtt Bethlen politikusi működésének eseményei, ezekben a részletekben elvesz a lényeg, az események folyamatában nem bontakozik ki előttünk a gróf eszmei-politikai és politikusi fejlődésképe. Ez a magyarázata annak a ténynek, hogy a könyv lényegében két részre oszlik, egy nagyrészt az események szintjén maradó politikai pályaszakasz rekonstrukcióra és a könyv végén elhelyezett Összefoglalásra, amelyben sűrítve összegződnek azok az eszmei, politikusi és jellembeli nézetek és tulajdonságok, amelyek a könyv előző fejezeteiből, az eseménytörténetből nem derültek ki kellő világossággal.

Az, hogy a műben nincs olyan életpályán kívüli vonatkoztatási pont, amelyből a korai évek, a szerző által kinyilvánított jelentőségében vizsgálható lenne, a fent leírt kijelentéseket még önmagában nem indokolja. Ahhoz, hogy a könyv végülis ilyenre sikeredett, nagymértékben hozzájárult az is, hogy a szerző nem vázolta fel azt a történelmi-politikai háttérrel, amelyben hőse mozog. Ebben a tágabb horizontú képben, az ilyen kizárólagosan egy személyre összpontosító történelmi vizsgálat is mélyebb alapokat kapott volna azáltal, hogy személyes kapcsolatait, eszmei kötődéseit, politikai nézeteit révén Bethlen helye kijelölődne a századforduló utáni magyar politikai struktúrában. Ez azért is fontos lett volna, mert Romsics tudhatta a legjobban: Bethlen 1918 előtti tevékenysége nagyrészt a politikai élet margóján folyt, hogy ő maga legfeljebb csak másod-, harmadvonalbeli politikus volt. Abban tehát, hogy Bethlen néhány év alatt a periférikus helyzetből a politikai centrum középpontjába került, saját politikusi kvalitásai mellett legalább olyan nagy szerepe volt a politikai élet külső változásainak, amelyben Bethlen politikai helyiértéke fokozatosan megnőtt. Ebből a szempontból a legfontosabb tény számomra az, hogy 1918 őszén átstrukturálódik a magyar politikai élet, lassan kialakul

egy vákuum-szituáció azáltal, hogy a dualista kor vezető politikusai kiszorulnak vagy kivonulnak a politikai centrumból, üresen hagyva azt annak az addig másodvonalbeli politikusi garnitúrának, amelyhez Bethlen is tartozott. A vizsgálat irányulhatott volna arra is, hogyan, miért alakult ki ez a vákuum a politikai szituációban? Véleményem szerint nem elegendő csak az a magyarázat, hogy a háborús összeomlás miatt 1919 utáni közvélemény elfordul a régi vezető rétegtől, hiszen nemcsak azok vonulnak háttérbe, akiket a háborús kudarcért felelősnek tartanak, de olyan – Bethlenhez igen közel álló – politikusok is, mint gr. Apponyi Albert. Bár ezek külsődleges szempontok, és talán túl is mutatnak Romsics vállalkozásának önmagára érvényesnek tartott keretein, ezek figyelembevétel nélkül Bethlen 1918 előtti és különösen az utáni pályaszakasza, fokozatos előtérbe kerülése, nem magyarázható kellő biztonsággal.

Romsics igen nagy hangsúlyt fektet – helyesen – Bethlen erdélyi származására. Jogos ez, hiszen 1918 előtti politikai működésének centrumában a nemzetiségi kérdés állt, amelyet – a kor gyakorló politikusai között elsőként – megpróbált tudományos igényességgel „kezelni”, ezirányú tevékenységét, javaslatait, beszédeit korszerű statisztikákkal alátámasztani. A szerző nagy érdeme, hogy rámutat erre az újszerű, bizonyos szempontból modern, de személyes élményekből és a sajátos erdélyi viszonyok tudatosításából fakadó nacionalizmusra. A könyvben már-már egy különleges helyzetű politikusi típus körvonalazódna, ha a háttér hiánya a könyvnek erre az igen értékes vonulatára is nem volna jellemző. Romsics túlságosan is Bethlenre összpontosítja figyelmét, így, miközben a lehető legrészletesebben tárgyalja a gróf ezirányú gyakorlati tevékenységét, nem ad választ néhány fontos kérdésre: milyen szellemi előzményekből táplálkozik nacionalizmusa, kik hatottak rá személyesen, hogyan helyezhető el Bethlen nacionalizmusa a kor eszmetörténetében, van-e, és ha van, mennyiségi vagy minőségi az eltérés a korszak hivatalos nacionalizmusához képest, az erdélyi politikai szellemi életben milyen más alternatívák merültek fel a Bethlené mellett? E kérdések megválaszolásával Bethlen újszerű és modernnek tartott nacionalizmusa, e jellemzők pusztán kijelentésén túl egy olyan háttérrel kapott volna, amelyből vélhetően épp újszerűsége és modernsége domborodott volna ki a legjobban.

A pontos és lényeglátó Összefoglalás után sem oldódnak fel teljesen az olvasó hiányérzetei. Romsics Bethlen társadalomképének és eszmei-politikai gondolkodásának a XIX. századi nemesi liberális alaprétegeit emeli ki, amelyre két, nem liberális réteg rakódott: agrárizmusa és antiliberális nemzetiségpolitikai koncepciója. E két új réteg lényegi összefonódására és az egymáshoz képest történő hangsúlyeltolódásokra a szerző nem mutat rá. Bethlen agrárizmusa és nacionalizmusa szorosan összetartozik, mégpedig úgy, hogy az agrárizmus fokozatosan a nemzetiségpolitikai koncepció alá rendelődik. Épp Romsics mutat rá arra, könyve első fejezeteiben, hogy az agrárizmus nem annyira eszmei, inkább politikai-taktikai jelentőséggel bírt Bethlen pályájának elején. Bethlen nem osztotta az agrárizmus lényegi célkitűzéseit: a gazdasági szabadversennyel szemben egy kötött gazdasági szisztéma kialakítását, politikai téren pedig a földbirtokosság politikai hegemoniájának megvalósítását. Nemzetiségpolitikai koncepciójának kikristályosodásával egyidejűleg azonban agrárizmusa is új színezetet kap, fogékony lesz az állam gazdasági életbe való direkt beavatkozásának gondolatára, főleg Erdélyre korlátozódva, telepítéseket, állami földbirtokpolitikát, kedvezményes állami szubvenciókat követel. Valójában tehát – igaz, politikai oldalról – közeledik az agrárizmus lényegéhez, de ez a közeledés nem lényegi, hanem továbbra is taktikai jellegű. Így lesz érthető, hogy 1918 után, az egyaránt új kül- és belpolitikai konstelláció következményeit levonva a nemzetiségpolitikai koncepció átalakításával egyidejűleg miért tűnik el hirtelen Bethlen agrárizmusa, hogy fokozatosan átadja a helyét egy ipartámogató gazdaságpolitikának.

Ugyancsak problémás Bethlen eszmei-politikai nézeteinek a jellemzése is, amelyre a szerző felváltva a konzervatív, konzervatív-liberális jelzőt alkalmazza. Bethlen taktikai jellegű agrárizmusa valamint egyáltalán nem kirívó nacionalizmusa nem elégséges alap ahhoz, hogy konzervativizmusról beszélhessünk, különösen akkor, ha nem is tisztázódik, mit értsünk konzervatív jelző alatt: eszmei konzervativizmust vagy egy olyan politikai helyet, amely ugyan liberális eszmei alapról, de egyben a konzervatívok közeléből, tehát a politikai jobboldalról opponálja a dualizmus hivatalos politikáját. Én inkább az utóbbi felé hajlok, hiszen 1919 után a politikai élet radikális jobbrtolódásakor Bethlen a mérsékeltek közé tartozik majd. Az is lehetséges, hogy a magyar liberalizmusra, különösen annak nemesi eredetű ágára jellemző, általános konzervativizálódási folyamatról beszélhetünk, amely – gondoljunk csak eszmei rokonságukra 1921 után – Bethlenre éppúgy érvényes, mint Szekfű Gyulára.

Mindezen hiányosságok ellenére, amelyek nem is annyira a szerző miatt, hanem a korszak feldolgozásának jelenleg adott szintje miatt kerültek a műbe, a könyv mégiscsak az utóbbi évek egyik jelentős történelmi munkája. Azzá avatja a szerző tárgyilagossága, a bőrséges forrásapparátus használata, olyan, eddig jobbára a történettudomány fehér foltjaként számontartott kérdések beható tanulmányozása, mint Bethlen 1918 és 1921 közötti időszaka, amely jelentősen hozzájárul a két világháború közötti korszak genezisének jobb megértéséhez.

Ismerjük Romsics Ignácot a művein keresztül, ő a szisztematikusan dolgozó, a kisebb témákról egyre nagyobbakra áttérő történészek közé tartozik. Emiatt is reménykedhetünk a folytatásban, amelyben talán az itt felvetett kérdések némelyikére is választ kapunk majd.

PIKÓ ANDRÁS